

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztés a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszja az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLJANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjárás kori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bős fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádméntén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÓNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÁT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistól Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendőös Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány

TAKÁCS MIKLÓS*

Rövid tanulmányunkban egy olyan kőemléket elemzünk, amely a pétervárad-tekiai Havas Boldogasszony kegytemplomban (szerbül/horvátul: *Petrovaradin-Crkva Snežne / Snježne Gospe na Tekijama*, Novi Sad, RS) található, a hajó északi falába, a fal belső síkjába falazva.¹ A tekiai Havas Boldogasszony kegytemplom az Északkelet-Szerémség egyik legfontosabb katolikus kegyhelye, amelyet a környék horvát és magyar hívei látogatnak, illetve 1945 előtt a német ajkúak is.²

A kegytemplom augusztus 5-i búcsúja összeköti a Szűzanya-kultust az 1716. augusztus 5-i pétervárad-i csata emlékezetével.³ A csata napjának hajnalán a török sereg által ostromlott Péterváradra heves vihar zúdult, sőt hó is esett. A hóvihart a várat felmenteni igyekvő, Savoyai Jenő parancsnoksága alatt álló keresztény sereg tagjai támogató égi jelnek, az ókeresztény korban feljegyzett Havas Boldogasszony-napi csoda megismétlődésének, és így a Szűz Mária értük való közbenjárásának fogták fel. Savoyai Jenő e csatában – a hadtörténelemben szinte példátlan módon – a Dunán átkelve támadta oldalba az ostromgyűrűt bezárni igyekvő oszmán-török sereget. Merész lépésével gazdag katonai karrierjének utolsó, és egyben egyik legfényesebb győzelmét aratta. A török sereget e váratlan hadmozdulat oly mértékig futásra kényszerítette, hogy még parancsnoki harcállásukat is sikerült elfoglalni. Így a török parancsnok, Damad Ali nagyvezír sátra is Savoyai Jenő seregének zsákmányává vált.

A kőfaragvány leírása

Bár a tekiai Havas Boldogasszony kegytemplom jelen formájában egy 1881-es keltezésű, neoromán épület,⁴ több korábbi részlet is felfedezhető

rajta. Egy helyi hagyomány szerint a templom apszisa egy derviskolostor, egy tekke dzsámijának a maradványa, erről kapta volna a hely a *pluralia tantum* alakban szereplő szerb/horvát *Tekije* nevet. Szintén e hagyomány szerint a török-kori tekke átalakítása mellett nemcsak az apszis kupolaépületet idéző alakja szól, hanem főtengelyének délkeleti iránya is. Ezen irány következtében csatlakozik a sajátos szentélyhez a hosszház oly módon, hogy hosszanti tengelyük egy tompaszögget zár be.

A kegytemplom sajátos térszerkezetű apszisához kapcsolódó – és egy ellenőrző ásatás, illetve falkutatás előtt sajnos csak történeti narratívaként kezelendő – hagyománynál jóval kevésbé közzismert, hogy a templom belsejében, a hajó északi falába falazva egy olyan építési felirat található, amelyet egy fekvő téglalap alakú, reneszánsz ízlésű kőfaragványba faragtak bele (1. kép).⁵ A faragvány anyaga tömött fehér mészkő. A jobb alsó sarkán kicsit sérült faragvány szélessége 162 cm, magassága 41 cm, vastagságát befalazott volta miatt nem lehet megállapítani. Díszítésének központi eleme egy, az itáliai reneszánszban meghonosodott, lófej alakú címerpajzs, rajta egy hatágú csillaggal. A címerpajzsot egy, talán tölgyfalevélként azonosítható levelekből álló koszorú veszi körbe. Ha ezen azonosítás helyes, a levelek között felbukkanó, kerekded, közepükön fúrt lyukkal is tagolt termések makkok ábrázolásai. A koszorút alján és tetején egy-egy szélesebb, két oldalán pedig egy-egy keskenyebb szalag köti át. Az oldalakat átkötő szalagok továbbfodrozódnak, egy-egy kör alakban fonódó mintát rajzolva ki, majd két-két bojtban végződnek. A kő faragásmódja jól képzett és jó térlátású mesterre utal, aki mind a részletek nagyfokú plaszticitását, mind pedig a szalagok szimmetrikus elrendezésének problémáját jól meg tudta oldani.

A két szalag által körbe fogott, eredetileg talán üres mezőkbe⁶ a templom felújításakor egy nyol-

* Régészettudományi Intézet, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; Régészeti Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

► 1. kép. A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány, az 1881-es befalazás során megállapított irányának megfelelően (forrás: „Pétervárad-Tekia,” Búcsújárás honlapja, <http://bucsujaras.hu/tekia/index.html>)

csoros chronostichont véstek bele, a verset két, négy-négy soros részre osztva. A vers a templomot felújító Szűzanya-tisztelők fogadalmának a teljesülését dicséri, és egyben a templom neoromán felújításának az időpontját, az 1881-es évet is megadja.⁷ A lófej alakú pajzs helyzete alapján az is világos, hogy a kő irányát a chronostichon felvitelekor félreértették, a vízszintes síkot 180 fokkal megfordították, és a verset a lefelé fordított faragványra véstek fel. A feliratot felvéső kőfaragót talán az téveszthette meg, hogy a kőfaragványnak csak az egyik szélesebb oldalán van háromtagú lemezből álló keretelés. A kőfaragó tévesen ezt tekinthette a kő felső lezárásának, de a címerpajzs állása alapján nem lehet kétséges, hogy a keretelés az alsó lezárás. A címertanba a ló fejt díszítő fémlemez oly módon került be, hogy megmaradt eredeti állása, vagyis az ilyen típusú címerpajzs felső harmadában, a képzeletbeli lófej képzeletbeli szemeinek a vonalában a legszélesebb (2. kép).⁸

A kőfaragvány 1881 óta votív kőként funkcionál, eredetileg talán egy ajtónyílás szemöldökköve vagy esetleg (kevésbé valószínű módon) egy kis méretű kandalló párkánya lehetett. A rendeltetés eldöntését segíthetné, ha ismert lenne a kő hátsó, illetve alsó síkja, a faragás módja, illetve a koromfoltok megléte vagy hiánya miatt. A kőfaragvány stíluskritikai alapon a 15. század végére, 16. század elejére datálható; a kelteztést az alább kifejtendő értelmezés alapján a 16. század elejére szűkíthetjük.

Értelmezés

A kő elemzésének egyik alapkérdése a címeralak, a hatágú csillag értelmezése. E címeralak valószínűleg nemcsak a középkorban hordozhatta a kő „mondanivalójának” egyik lényegi elemét, hanem a 19. század végén is éppen e csillag miatt válhatott a faragványból votív kő. A 19. századi átértelmezés fejthető meg könnyebben. Joggal sejthető, hogy a tekiai kegytemplom átépítését és megnagyobbítását nagy odaadással szervező Ilija Okruglić⁹ péterváradi apátplébános, költő és lelkes horvát hazafi e csillagban az úgy nevezett illír vagy horvát esthajnalcsillagot¹⁰ (Danica Ilirska / Hrvatska) ismerte fel. Emiatt a számára hangsúlyosan horvát szimbólum miatt találhatta méltónak a faragványt ahhoz, hogy az épületfelújítás latin chronostichonját hordozza.

Szinte mondani sem kell, hogy a csillagábrázolásból Ilija Okruglić által kikövetkeztetett értelmezés egészen egyszerűen irreleváns a középkori Magyar Királyság viszonyrendszerében, amelyhez a Szerémség az 1526 előtti évszázadokban, tehát a kő megfaragásának idején is tartozott. Sokkal közelebb járhatott az igazsághoz Horváth Alice, aki a délvidéki, 15-16. századi várépítkezésekről írott kandidátusi értekezésében Frangepán-címerként értelmezte a tekiai kőfaragványt díszítő, lófej alakú címerpajzs felső harmadát díszítő, hatágú csillagot.¹¹ Értelmezése valószínűnek tűnik, még akkor is, ha a hatágú csillag a Frangepánoknak csak az egyik, ritkább címeralakja volt.¹² Horváth Alice-t bizonyára az is segítette a hatágú Frangepán-címer-

► 2. kép. A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány, az eredeti irányának megfelelően (forrás: „Pétervárad-Tekia,” Búcsújárás honlapja, <http://bucsujaras.hu/tekia/index.html>)

ként való azonosításban, hogy e család jelentős szerepet vitt a késő középkori Dél-Magyarország életében:¹³ 1503 és 1520 között Frangepán Gergely volt a bács-kalocsai érsek.¹⁴ Horváth Alice azonosítása mellett talán az is felhozható, hogy a kőfaragvány két oldalát díszítő, fodrozódó szalagok olyan bojtokban végződnek, amelyekkel a követ kifaragó mester talán az érseki kalap bojtjaira kívánt emlékeztetni.

A kő történeti kontextusának a megfejtéséhez akkor jutunk közelebb, ha felvetjük a kérdést, hol állhatott az az épület, amelynek belső terét a középkor végén e kőfaragvány díszítette. Egy másodlagos helyen levő faragvány esetében az eredeti helyszín azonosítása általában bizonytalanságokkal jár, ezek mértéke azonban a jelen esetben nézetünk szerint minimális, mivel a tekiai kegytemplom körzetében, azaz az Északkelet-Szerémség 15-16. századi épületállományában csak egyetlen helyszín vehető számba: a pétervárad-i vár, pontosabban az 1526-os elestéig még erődített ciszterci monostor.¹⁵ Ezen azonosításból legalább két további tény következik. Egyfelől Horváth Alice értelmezése egy további érveléssel gyarapszik: Frangepán Gergely, Bács-kalocsai érsekként a pétervárad-i apátság kommandátori tisztségét is viselte.¹⁶ Másrészt pedig egy további, igaz, bizonytalan adatot kapunk, amely a pétervárad-i erődített monostor területén a 16. század elején folyó építkezések mellett szól. A pétervárad-i (eredeti nevén: bélakúti) ciszterci apátságról 1987-ben megjelentetett összefoglalásunkban

még arról írtunk, hogy a vár megerősítése az 1526-os ostrom előtti évtizedekben elmaradt.¹⁷ Az eltelt évtizedekben azonban közlésre került egy olyan forrás, amely arról tanúskodik, hogy II. Ulászló király (1490-1516) igenis szíven viselte Pétervárad megerősítésének ügyét, legalább három ágyút is küldött e várba.¹⁸ A tekiai kőfaragvány, ha a fentebb megfogalmazott interpretációs láncolat igaz, amellyel szól, hogy a Bács-kalocsai érsekség is építkezett itt. A reneszánsz díszajtóból vagy kandallóból származó tekiai kő arra enged következtetni, hogy Frangepán Gergely ezen építkezésekkel nemcsak a védművek korszerűsítésére, hanem a vár reprezentativitásának a növelésére is törekedhetett.

Valószínűnek tűnik, hogy a kő kifaragására nem Péterváradon került sor, hanem azt készen szállították ide. Szintén Horváth Alice elemzése alapján vált ismertté az, hogy az érseki székhelyen Bácsott (Bač, RS) működött egy reneszánsz kőfaragóműhely a 15. század végén.¹⁹ A tekiai kő talán halvány nyoma annak, hogy e műhely Várdai Péter érsek kora után is fennmaradt, és az érsekség más központjaiba is szállított. Végezetül, a kései utókor kutatójaként a tragikus fejlemények ismeretében az is kimondható, hogy a reprezentatív igény megvalósítása Pétervárad esetében zsákutcának bizonyult.²⁰ Az erődített monostor 1526. július 27-én, kéthetes ostrom után elesett,²¹ és az oszmán-törökök a várat azután sem adták fel, hogy fősergük 1526 őszen az ország területét elhagyta.

Jegyzetek

- 1 A köemlék egyetlen, rövid közlése: Horváth Alice, „Egy magyar humanista, Várad Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon),” *Művészettörténeti Értesítő* 36, no. 1-4 (1987): 78, 43. kép.
- 2 A kegyhely jelentőségéről lásd: Bálint Sándor, „A délvidéki katolikus népélet forrásai,” *Szózat*, letöltve: 2018.09.08. <http://www.szozat.org/index.php/emlekezet/tartalommutato/8018-balint-sandor-a-delvideki-katolikus-nepelet-forrasai>. Lásd még: Jung Károly, „A Tekija Boldogasszony hősödája az írott források tükrében. Savoyai Jenő Péterváradi-karlócai diadalának háromszázadik évfordulóján,” *Híd* 80, no. 10-11 (2016): 127–162.
- 3 E csatát röviden összefoglalta magyar nyelven: Varga J. János, „Ismeretlen adalékok az 1716. évi pétervárad-i ütközethez,” *Századok* 128, no. 3-4 (1994): 634–649. Beke Margit Pétervárad történetének egésze szempontjából értékeli az 1716-os csatát: Beke Margit, „Pétervárad története a kezdetektől a 18. század végéig,” *Magyar Sion* 7 (2013): 77.
- 4 A kegytemplomról a Wikipedia horvát nyelvű kiadásában olvasható egy, a tudományos színvonalat is megütő áttekintés: „Tekije (Srijem),” letöltve: 2018.09.08., [https://hr.wikipedia.org/wiki/Tekije_\(Srijem\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Tekije_(Srijem))
- 5 Horváth, „Egy magyar humanista,” 78, 43. kép.
- 6 E körülményre az utal áttételes formában, hogy a 19. század végén talán nem fordították volna el a kő vízszintes síkját 180 fokkal, ha valamilyen felirat e sík pontos irányát számukra is nyilvánvalóvá teszi.
- 7 A felirat: „GratI VirgInIs CVLtores hoC saCeLLVM noVabIt VrI - CVpVla - ara saCrIstI atqVe resta VrarVnt – sVIs VotIs Llbenter soLVtIs.” Hálás köszönettel tartozom Dr. Nemerikényi Elődnek a felirat értelmezésében nyújtott segítségért.
- 8 Gert Oswald, *Lexikon der Heraldik* (Mannheim – Wien – Zürich: Bibliographisches Institut, 1984).
- 9 Életútjához lásd: „Okruglc, Ilija,” Hrvatska Enciklopedija [Horvát Enciklopédia], letöltve: 2018.09.08. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44935>
- 10 E jelkép fontosságát leginkább talán az teremthette meg, hogy *Illir*, illetve *Horvát Esthajnalcsillag* néven jelent meg a 19. század első felének legfontosabb horvát mozgalmának, az illírizmusnak a hetilapja, amely egységesítette a horvát irodalmi nyelvet. E folyóirat irodalom-, illetve nyelvtörténeti jelentőségét tekinti át, nagy alaposítással: Maria Rita Leto, „Danica Ilirska i pitanje Hrvatskoga književnoga jezika” [A Danica Ilirska és a horvát irodalmi nyelv kérdése], *Slavica Tergestina* 11-12 – *Studia Slavica* 3 (2004): 163-190. A Danica mai jelentőségét jelzi, hogy az 1991-ben függetlenedett Horvátország címerében a központi címerpajzsot mintegy koronaként övező öt kisebb címer közül a heraldikai jobb oldalon egy horvát esthajnalcsillagból és félholdból álló címerkép van. Kitüntetett helyét a címerleírás azzal magyarázza, hogy a Danica lenne Horvátország legrégebbi címere: „Grb Republike Hrvatske” [Horvátország címere], Wikipedia, letöltve: 2018.09.08. https://hr.wikipedia.org/wiki/Grb_Republike_Hrvatske
- 11 Értelmezése sajnos csak a kiadatlanul maradt kandidátusi értekezésében olvasható teljes terjedelemben: Horváth Alice, „Várak és erődök építésze a középkori Délkelet-Magyarországon a XVI. század közepéig,” Kandidátusi értekezés (Budapest, 1983). Az értékelést kivonatoló cikke viszont csak röviden utal e kapcsolatra: Horváth, „Egy magyar humanista,” 78, 43. kép.
- 12 A gyakoribb Frangepán-címert közli: Nagy Iván, *Magyarország családai, czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* III (Pest 1858), 237; számozatlan ábra.
- 13 A család történetének rövid, és máig használható összefoglalása: Nagy, „Magyarország családai,” III, 235-250. Lásd még: „Frankapan (Frankopan),” Hrvatski bibliografski lexikon [Horvát Életrajzi Lexikon], letöltve: 2018.09.08., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6281>; valamint Manfred Stoy, „Frankapani,” Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, letöltve: 2018.09.08. <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=826>.
- 14 Frangepán Gergely személyét elemzi: Érdújhelyi Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance korban* (Zenta: Kovacevics Ny., 1899), 106-113. Személyét érdekes módon nem tartja nyilván az egyébként igen alapos Hrvatski bibliografski lexikon [Horvát Életrajzi Lexikon].
- 15 Történetét, építészeti maradványait egy korábbi munkánkban tekintettük át: Takács Miklós, *A bélakúti / pétervárad-i ciszterci monostor* (Újvidék: Forum, 1987).
- 16 A monostor történetét, tisztségviselőinek listáját összeállította Hervay Ferenc Levente, *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria* (Róma–Budapest, Editioes Cistercienses – Franklin Nyomda: 1984), 139-140.
- 17 Takács, *A bélakúti / pétervárad-i ciszterci monostor*, 42.
- 18 A II. Ulászló által küldött hadiszerekre a pétervárad-i várat 1572-ben meglátogató Ungnád Dávid tesz utalást. Részletesen elemzi e forráshelyet az újabb szakirodalomban: Rasztik Tibor, „A pétervárad-i apátság leltára 1495-ből,” in *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, szerk. Csukovits Enikő (Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1998), 207.
- 19 Horváth, „Egy magyar humanista,” 54–85.
- 20 E végkövetkeztetést akár egy sajátos túlkövetkeztetésnek, vagy egy olyan megközelítésnek is minősíthetnénk, amely egyetlen kiragadott tárgy tanulságát abszolutizálja. E kritika lehetősége miatt érdemes kiemelni azt, hogy az általunk megfogalmazott következtetés jól egybevág Rasztik Tibor azon következtetésével, amelyet a ciszterci monostor 1495-ös leletárának az alapján vont le. Ide vonatkozó mondatát érdemes szó szerint is idézni: „...a pétervárad-i várról is ugyanaz mondható el, mint a korszak legtöbb magyar váráról: felszerelése csak egy hirtelen támadás feltartóztatására és a felmentő sereg megérkezéséig való kitartásra volt elegendő.” Rasztik, „A pétervárad-i apátság leltára,” 207.
- 21 Az ostromról szóló tudósítások áttekintése, illetve menetének rövid összefoglalása: Katona Tamás, szerk., *Mohácsi emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely feltárásának régészeti eredményei* (Budapest: Európa, 1976), 141; Takács, *A bélakúti / pétervárad-i ciszterci monostor*, 43; valamint Beke, „Pétervárad története,” 70-71.